

nazwy zarówno tytułu, jak i poszczególnych rozdziałów. Całość tworzy interesujący i kompetentnie przygotowany materiał, który może być ciekawą lekturą zarówno dla osób pragnących poznać literaturę rosyjską XX w., jak i dla badaczy.

Katarzyna Babkiewicz
Instytut Filologii Słowiańskiej KUL

Стефан Козак, *Християнство – романтичний месіанізм – сучасність. Статті. Лекції. Розвідки*, Київ: Міжнародна школа україністики НАН України; Інститут філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України 2011, ss. 336.

W roku 2011 mija dwadzieścia lat od uzyskania przez Ukrainę niepodległości. Okres ten dla studiów ukraiноznawczych miał niezwykle istotne znaczenie, umożliwił bowiem wreszcie swobodny i wolny od cenzury rozwój tej dyscypliny naukowej na samej Ukrainie. W ciągu tych lat dał się zauważyć intensywny rozwój badań w tym zakresie, co istotnie przełożyło się na coraz większą liczbę publikacji naukowych.

Wspomniany okres to jednocześnie czas intensywnego rozwoju polskich badań ukraińskich, o czym wymownie świadczy pierwsza dekada XXI wieku, która zaowocowała publikacją wielu interesujących artykułów naukowych oraz prac o charakterze monograficznym¹. W tym kontekście warto wymienić także wydaną w Kijowie

¹ Zob. np. M. Łesiów, *Ukraina wczoraj i dziś*, Lublin 1994; W. Mokry, „*Ruska Trójca*”. *Karta z dziejów życia literackiego Ukraińców w Galicji w pierwszej połowie XIX wieku*, Kraków 1997; A. Korniejenko, *Ukraiński modernizm. Próba periodyzacji procesu historycznoliterackiego*, Kraków 1998; B. Berdychowska, O. Hnatiuk, *Bunt pokolenia. Rozmowy z intelektualistami ukraińskimi*, Lublin 2000; M. Łesiów, *Rola kulturotwórcza ukraińskiej Cerkwi greckokatolickiej*, Lublin 2001; O. Hnatiuk, *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003; H. Sojka-Masztalerz, *Rusini czy Ukraińcy? Językowy obraz nacji ukraińskiej w prasie polskiej (1918-1939)*, Wrocław 2004; W. Wilczyński, *Leksykon kultury ukraińskiej*, Kraków 2004; S. Kozak, *Polacy i Ukraińcy. W kręgu myśli i kultury pogranicza. Epoka romantyzmu*, Warszawa 2005; A. Chojnowski, J. Bruski, *Ukraina*, Warszawa 2006; A. Matusiak, *W kręgu secesji ukraińskiej. Wybrane problemy poetyki twórczości pisarzy „Młodej Muzy”*, Wrocław 2006; S. Kozak, *Z dziejów Ukrainy. Religia. Kultura. Myśl Społeczna. Studia i szkice*, Warszawa 2007; *W kręgu historii i kultury Słowian Wschodnich. Studia dedykowane profesorowi Stefanowi Kozakowi w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Kawecka, A. Nowacki, L. Puszak, Lublin 2008; S. Wójtowicz, *Dramatopisarstwo Łesi Ukrainki. Horyzont aksjologiczny refleksji kulturowych*, Wrocław 2008; A. Матусяк, *Химерний Яцків. Модерністський дискурс у прозі Михайла Яцкова*, Wrocław–Львів 2010; A. Horniatko-Szumilowicz, *Ukraińska proza*

najnowszą książkę warszawskiego uczonego, prof. Stefana Kozaka: *Християнство – романтичний месіанізм – сучасність* (*Chrześcijaństwo – mesjanizm romantyczny – współczesność*).

Z formalnego punktu widzenia omawiana pozycja stanowi zbiór prac naukowych, wcześniej opublikowanych w tomach zbiorowych i periodykach ukraiноznawczych zarówno w Polsce, jak i za granicą, poczynając od „Warszawskich Zeszytów Ukrainoznawczych”, poprzez „Collection of Essays”, czy „Narodna tvorczist’ ta etnohrafia”. Idea zebrania w publikacji książkowej artykułów rozproszonych w różnych czasopiśmiech jest bardzo trafna, bowiem porządkuje i czyni dostępnym w jednym miejscu dorobek naukowy uznanego Uczzonego. Jednocześnie artykuły zostały dobrane w taki sposób, że tworzą dobrze przemyślaną, spójną całość, która obejmuje chronologicznie ogół ukraińskiego procesu historycznoliterackiego, poczynając od czasów Rusi Kijowskiej i na współczesności kończąc.

Recenzowana publikacja, licząca dwadzieścia pięć artykułów, proponuje czytelnikowi urozmaiconą tematykę ukraiноznawczą. Znajdziemy tu więc prace dotyczące chrystianizacji Rusi Kijowskiej i znaczenia tego faktu dla kształtowania się narodu ukraińskiego, jego kultury i literatury, a także prace poświęcone epoce kozackiej i jej wpływowi na formowanie się ukraińskiej świadomości narodowej. Nie mogło, rzecz jasna, zabraknąć artykułów z głównej domeny naukowej Autora, czyli romantyzmu ukraińskiego, znajdujemy tu wreszcie studia poświęcone wybitnym postaciom kultury i literatury ukraińskiej, wśród których należy wymienić Iwana Kotlarewskiego, Mychajłę Maksymowycza, Tarasa Szewczenkę, Mychajłę Hruszewskiego, Pawła Żyteckiego, Iwana Frankę, Łesię Ukrainkę, Ołeksandra Dowżenkę, Dmytra Pawłytczkę, Ostapa Łapskiego i innych.

Najstarszemu okresowi historii kultury ukraińskiej, który w publikacji obejmuje okres od czasów Rusi Kijowskiej do unii brzeskiej, poświęcono cztery rozdziały: *Християнізація Київської Русі* (*Chrystianizacja Rusi Kijowskiej*), *До витоків української християнської культури* (*Chrześcijańskie korzenie kultury ukraińskiej*), *Статті до об’єднання церков* (*Artykuły do zjednoczenia Kościołów*) czy *Берегтейська унія з погляду перспективи* (*Unia brzeska z oddali*). Dwa pierwsze traktują o procesie chrystianizacji Rusi Kijowskiej i ocenie konsekwencji owego wydarzenia dla narodów słowiańskich. Autor podkreśla, że fakt przyjęcia chrześcijaństwa przez księcia Włodzimierza w roku 988 nie tylko podniósł państwo kijowskie na wyższy stopień rozwoju cywilizacyjnego (s. 42), ale też znacząco wpłynął na rozwój piśmiennictwa Rusi. Nowa religia włączyła Ruś Kijowską w krąg cywilizacji europejskiej, pojmowanej jak jedna całość, albowiem akt chrystianizacji odbył się na długo przed schizmą wschodnią. Fakt przyjęcia chrztu przez Włodzimierza z Bizancjum nie miał wówczas, aż tak istotnego znaczenia, jakkolwiek kultura bizantyjska wyrosła na tym samym, klasycznym gruncie Europy grecko-rzymskiej (s. 17). Szczególne znaczenie w procesie chrystianizacji miała tradycja cyrylometodiańska, w tym język cerkiewno-słowiański. Za pośrednictwem nowego narzędzia – alfabetu słowiańskiego – Rusini przyswoili sobie literaturę

bizantyjsko-bułgarską, co stało się impulsem dla rozwoju rodzimego piśmiennictwa i otworzyło przed mieszkańcami Rusi drzwi do grecko-bizantyjskiego świata kultury. Procesy, które wówczas odbyły się w Kijowie, miały też swoje daleko idące konsekwencje, związane z późniejszym rozwojem kultury narodowej Ukrainy-Rusi, Rosji i Białorusi (s. 48).

Dwa kolejne artykuły poświęcone są kwestiom unii brzeskiej i analizie sytuacji Kościoła greckokatolickiego. Tekst *Статті до об'єднання Церков*, stanowi omówienie, a jednocześnie cenne przypomnienie treści artykułów, na mocy których dokonano się zjednoczenie Kościołów w 1596 roku. Badacz podkreśla, że ani dekret synodu brzeskiego, ani postanowienia artykułów nigdy nie zostały w pełni zrealizowane, co prowadziło do zmarginalizowania Kościoła unickiego, jednak Kościół ten i tak odegrał niezwykle istotną rolę, szczególnie w Galicji, integrując społeczność ukraińską, wyznaczając jej historyczną i narodową tożsamość. Stał się on *nolens volens* Kościołem narodowym galicyjskich Ukraińców i całej diaspory ukraińskiej (s. 57).

Następny blok tematyczny, w którym Uczony stawia pytania o rodzime korzenie kultury ukraińskiej, tworzą artykuły dotyczące okresu Kozaczyzny i źródeł romantyzmu na Ukrainie. Stefan Kozak w swoich rozważaniach, dotyczących kształtowania się poczucia ukraińskiej odrębności narodowej w okresie romantyzmu, podkreśla znaczenie eposu kozackiego, jego społecznie konsolidującej roli, wskazującej na wspólność doświadczenia historycznego, a także podkreślanie przynależności Ukraińców do jednej religijno-etnicznej tradycji. Właśnie świadomość tej samej wiary i doświadczenia historycznego stanowi *leitmotiv* ukraińskiego eposu. Dumy też wskazują jednoznacznie, że centralnym wydarzeniem ukraińskiej historii stała się, jak to określa Uczony, „epopeja Chmielnickiego.” Tworząc dumy, naród ukraiński przekazywał w nich nie tylko swoje poczucie patriotyzmu, ale również wyraźnie określoną świadomość narodową (s. 74, 75).

W tej części omawianej książki szczególnie interesujący wydaje się artykuł *Бід гердеризму до сучасної національної свідомості (Od herderyzmu ku nowożytnej świadomości narodowej)*. Autor wskazuje na znaczący wpływ historiozofii niemieckiego filozofa na odrodzenie narodów słowiańskich i kształtowanie ich nowoczesnej świadomości narodowej z jej kulminacją w postaci romantycznej idei mesjanizmu (Polska, Ukraina). W pracy podkreślono, że historyczny proces formowania się świadomości narodowej stał się jednocześnie procesem kształtowania nowożytnych społeczeństw o charakterze narodowym (s. 83). W tym kontekście rolę swoistego fenomenu odegrał folklor narodów słowiańskich, w szczególności zaś pieśni ludowe. Herder, wskazując na kulturologiczne, ideologiczne i emocjonalne wartości słowiańskich pieśni ludowych, akcentował fakt, że oddziaływały one na historyczną i etniczną tożsamość Słowian, podczas, gdy na zachodzie Europy nie miały aż takiego znaczenia. W krajach słowiańskich były katalizatorem, który przyspieszał i nasilał procesy tożsamościowe. Herder wieszczył, że Słowianie odegrają w przyszłości istotną rolę, zaś Ukraina stanie się wręcz drugą Grecją. Rola historiozofii niemieckiej, w tym szczególnie dzieł Herdera w kształtowaniu się romantyzmu ukraińskiego jest wyjątkowa. Profesor Kozak omawiał ją i podkreślał jej znaczenie w wielu wcześniejszych studiach, nie mogło też zabraknąć takiego omówienia w książce, która stanowi swoiste kompendium na temat decydujących czynników kształtowania się świadomości ukraińskiej.

W artykule *Польсько-український дискурс епохи романтизму (Polsko-ukraiński dyskurs epoki romantyzmu)* Uczony konstatuje, że fenomen, którym była Kozaczyzna, stanowił w przeszłości niewyczerpalne źródło natchnienia i inspiracji zarówno dla literatury ukraińskiej, jak też dla literatury polskiej. Autor powołuje się na prace wielu badaczy z kraju i zagranicy oraz dokonuje błyskotliwej analizy pochodzących z badanego okresu utworów, czym udowadnia, iż tak wielki wpływ Kozaczyzny na literaturę polską i ukraińską okresu romantyzmu był możliwy dzięki odkryciu charakterystycznego dla tej epoki toposu przygody i żołnierskiej chwały. Dalej dowodzi, że wpływ toposu kozackiego na literaturę polską przyczynił się także do przewartościowania polskiego postrzegania Ukrainy i ukraińskiego postrzegania swego zachodniego sąsiada w dobie romantyzmu.

W rozdziale *Український голос в європейській дискусії про нове християнство (Ukraiński głos w europejskiej dyskusji na temat nowego chrześcijaństwa)* Badacz snuje rozważania dotyczące faktów i wydarzeń odnoszących się do zapoczątkowanej przez Friedricha Novalisa polemiki kościelno-religijnej doby rewolucji francuskiej, która swym zasięgiem ogarnęła całą ówczesną Europę. Stefan Kozak zauważa, że podczas niezliczonych polemik niejednokrotnie krytykowano struktury kościelne za ich nadmierny konserwatyzm (s. 233) i oderwanie od narodu. Autor uważa, że słabnący autorytet Kościoła niejednokrotnie prowadził do naruszania stabilności państw i jedności społeczeństw. Podkreśla, że oprócz Huguesa Lamennaisego, Claude'a Saint-Simona, Adama Mickiewicza i Cieszkowskiego, progresywne idee prezentowali również ukraińscy działacze kulturalni w osobie Mykoły Kostomarowa i Hipolita Terleckiego, którzy wierzyli, że Ukrainie przyjdzie odegrać istotną rolę w nowej chrystianizacji narodów europejskich.

W recenzowanej książce sporo miejsca poświęcono także nowożytnej literaturze ukraińskiej, by przytoczyć takie artykuły, jak *„Енеїда” Котляревського: проблема національних традицій і романтизму („Eneida” Kotlarewskiego: problem tradycji narodowych i romantyzmu)*, *Михайло Максимович і формуванні романтизму в Україні (Mychajło Maksymowycz i formowanie się romantyzmu w Ukrainie)*, *Шевченкове „Євангеліє правди” (Szewczenkowa „Ewangelia prawdy”)*, *Exegi monumentum Івана Франка (Exegi monumentum Iwana Franki)*, *Михайло Грушевський: пошуки інтелектуальних джерел Нової України (Mychajło Hruszewski: w poszukiwaniu intelektualnych źródeł Nowej Ukrainy)*, *Філософська концепція слова Лесі Українки (Filozoficzna koncepcja słowa Łesi Ukrainki)* czy nareszcie *Феномен Олександра Довженка (Fenomen Ołeksandra Dowženki)*. Czytelnik odnosi wrażenie, że taki, a nie inny dobór prac poświęconych wspomnianym wyżej wybitnym osobistościom ukraińskiego procesu historycznoliterackiego nie jest dziełem przypadku, a stanowi zabieg doskonale przemyślany. Znajdujemy tu bowiem umieszczone w porządku chronologicznym studia, w których badacz pochyla się nad spuścizną literacką postaci niezwykle ważnych dla formowania się treści ideowych poszczególnych epok na Ukrainie. Powyższą listę otwiera artykuł dotyczący *Eneidy* Iwana Kotlarewskiego. Tekst ten po raz pierwszy został opublikowany jeszcze w roku 1970 w języku polskim w piśmie „Slavia Orientalis”. Interesujące, że pomimo upływu tak długiego czasu praca ta zachowała świeżość dyskursu i aktualność. Zawdzięcza to temu, że większość problemów, które podejmuje Stefan Kozak w swoich dociekaniach, zyskuje w jego badaniach szerokie tło kulturowe,

historiozoficzne i społeczno-polityczne. Analizy Uczonego stają się przez to wnikliwe, szeroko aspektowe i dają głębszy ogląd poruszanych kwestii. W pracy poświęconej *Eneidzie* badacz skonstatował, że rozwój nowożytnej literatury ukraińskiej, a zwłaszcza jego faza początkowa, był ściśle związany z ruchem społecznym i narodowym. Jest to, zdaniem S. Kozaka, tak ważny czynnik, że bez jego uwzględnienia nie można w pełni zrozumieć całej złożoności ukraińskiego procesu historycznoliterackiego (s. 153).

W recenzowanej książce Autor przedstawia także postać innego ukraińskiego działacza kulturalnego epoki romantyzmu, Mychajła Maksymowycza. Jest to uczony, którego uznać należy za fundatora wielu dyscyplin badawczych z zakresu humanistyki na Ukrainie, poczynając od folklorystyki, poprzez literaturoznawstwo, historię, archeologię i archeografię. Zebrany i opracowany przezeń materiał przyczynił się nie tylko do rozwoju ukraińskiej myśli romantycznej, ale też odbił się szerokim echem w Europie Zachodniej. Interesujący rozdział w pracy naukowej Maksymowycza stanowią jego dociekania nad *Słowem o wyprawie Igora*. Stefan Kozak dokonuje dokładnej analizy badań przeprowadzonych przez Maksymowycza, podkreślając przy tym, że szeroka erudycja uczonego, doświadczenie w pracy nad zabytkami literatury i folklorem wydatnie uwiarygodniły jego analizy. Kulminację wysiłków Maksymowycza stanowi w końcu samo tłumaczenie tekstu *Słowa* na język ukraiński.

W omawianej pracy interesujący artykuł poświęcono także refleksjom nad spuścizną literacką ukraińskiego wieszczka narodowego, Tarasa Szewczenki. Autor wszechstronnie przedstawia historiozofię ukraińskiego poety, określając go mianem „apostoła prawdy i wolności” (s. 193). Bazując na rzetelnej analizie konkretnych utworów, Badacz stwierdza, że w zasadzie cały poetycki dorobek Szewczenki oparty jest na prawdzie ewangelicznej i stanowi jaskrawe świadectwo wiary poety nie tylko w wyzwolenczą siłę prawdy, lecz także w jej olbrzymią twórczą i historyczną energię (s. 193).

Dla pełniejszego obrazu recenzowanej pozycji warto przywołać wspomniane wcześniej artykuły poświęcone refleksjom nad wkładem Łesi Ukrainki i Ołeksandra Dowżenki do rozwoju literatury ukraińskiej. Stefan Kozak podkreśla, że ukraińska poetka, tworząca na przełomie XIX i XX wieku, to jedna z najwybitniejszych postaci nowożytnej literatury ukraińskiej, bowiem właśnie dzięki jej twórczości dramaturgia ukraińska zdołała się wyrwać z ograniczeń ideologii narodnickich i wkroczyć na arenę nowoczesnej dramaturgii europejskiej. Badacz uważa, że rolę, jaką odegrały nowatorskie dramaty Ukrainki, można porównać do dokonań Stanisława Wyspiańskiego w dramaturgii polskiej (s. 282). W podobnym tonie wypowiada się na temat osiągnięć O. Dowżenki, który w swej twórczości filmowej i prozatorskiej, mówiąc o uniwersalnych wartościach ludzkiego świata, czerpał z ukraińskiej tradycji ludowej, ze spuścizny piśmiennictwa ukraińskiego, ze źródeł ukraińskiej kultury duchowej. Przekleństwem Dowżenki było to, że przyszło mu tworzyć w zabójczych dla artysty warunkach realizmu socjalistycznego, który niechętny był wykorzystywaniu wspomnianych wartości w sztuce. Jednak autor *Zaczarowanej Desny* zdołał, przynajmniej częściowo, ocalić siebie jako twórcę.

Wśród innych artykułów dotyczących dwudziestowiecznej literatury ukraińskiej, szczególną uwagę zwraca studium *Витоки літературного відродження (Źródła odrodzenia literackiego)* na temat renesansu literatury ukraińskiej lat 20. XX wieku oraz *3 поетичних мотивів Остапа Ляпського (Z motywów poetyckich Ostapa Łap-*

skiego). Druga z wymienionych prac poświęcona została rozważaniom nad spuścizną poetycką mieszkającego i tworzącego w Polsce poety ukraińskiego. Publikacja tego artykułu w książce, która ukazała się na Ukrainie, jest tym bardziej cenna, że mimo iż Łapski jest laureatem prestiżowej ukraińskiej nagrody literackiej im. Tarasa Szewczenki, w rzeczywistości jego twórczość jest w kraju mało znana. A przecież jego poezja to – jak twierdzi Autor recenzowanej książki – przejmujące odzwierciedlenie tych wszystkich nieszczęść i tragedii, które Ukrainie i Polsce przyniosły lata komunizmu i kultu „jednego wodza”. Kreując w swoich utworach osoby, wydarzenia i skomplikowane procesy Łapski dokonuje ich jednoczesnej oceny z perspektywy własnego doświadczenia i talentu poetyckiego.

Artykuły zebrane w książce stanowią kolejne świadectwo wieloletnich poszukiwań naukowych i zainteresowań badawczych Stefana Kozaka, które zawsze oscylowały wokół ukraińskiego dyskursu tożsamościowego, szczególnie w powiązaniu z chrześcijaństwem i kontekstem europejskim. Warto te erudycyjne analizy i dociekania przypominać czytelnikowi, zwłaszcza gdy zostają posegregowane według tak istotnego klucza, jak stało się to w omawianej pracy, a więc w świetle dialogu kultury ukraińskiej z chrześcijaństwem, które stanowi doskonały grunt do wprowadzenia jej w szerszy kontekst światowego procesu kulturowego i koła literatur europejskich, o czym wspomina we wstępie do książki prof. Rostysław Radyszewski².

Fakt, że zamieszczone w recenzowanej książce prace naukowe przetłumaczono na język ukraiński i że jej publikacja ma miejsce na Ukrainie, stanowi ogromne znaczenie dla popularyzacji polskich badań ukrajinoznawczych poza granicami naszego kraju³, gdyż badacze ukraińscy często pomijają okazję do zapoznania się z dorobkiem naukowym swych zagranicznych kolegów. Szczególnie cenne jest to, iż niniejsza książka wnosi do badań ukrajinistycznych prowadzonych na Ukrainie spojrzenie niejako „z zewnątrz”, co pozwala na lepszą i niejednokrotnie bardziej obiektywną ocenę faktów, osób i wydarzeń, które na przestrzeni wieków formowały historię literatury ukraińskiej.

Mirosława Kawecka
Instytut Filologii Słowiańskiej KUL
Albert Nowacki
Instytut Filologii Słowiańskiej KUL

² Zob. Р. Радішевський, *Українознавчі студії польського професора Стефан Козака*, w: С. Козак, *Християнство – романтичний месіанізм – сучасність. Статті. Лекції. Розвідки*, Київ 2011, s. 15.

³ W tłumaczeniu na język ukraiński ukazały się także inne książki Stefana Kozaka, zob. т е н ь е, *Preromantyzm ukraiński. Український преромантизм*, Warszawa 2003 oraz S. K o z a k, *Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство*, Івано-Франківськ 2004.